

УДК [821.161.2.09+792.03:7.038.6:17.023.32](477:4)
DOI: [https://doi.org/10.17721/UCS.2025.1\(16\).09](https://doi.org/10.17721/UCS.2025.1(16).09)

Дарія ЗІНЧЕНКО, асп.
ORCID ID: 0009-0005-4962-4652
e-mail: odarkazinchenko@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНСЬКИЙ МОДЕРНИЙ ТЕАТР В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ АРХЕТИПІВ

Вступ. У процесі формування національних культур важливу роль відіграють універсальні архетипи, що відображаються в літературних і театральних образах, виконуючи функцію носіїв національної ідентичності. Література і театр як форми соціокультурної комунікації не лише репрезентують ці архетипи, а й активно впливають на процеси колективної самоідентифікації. Порівняльний аналіз європейських літератур засвідчує спільну тенденцію адаптації античних моделей до національного контексту, зокрема у Франції, Англії, Італії та в Україні. Особливої ваги набуває українська "Енеїда" Івана Котляревського як приклад національної трансформації класичного архетипу, що сприяє становленню української літературної традиції.

Мета дослідження – виявлення специфіки формування та трансформації національних архетипів у модерний театр, а також їх репрезентації в українській літературній традиції як чинника націєтворення.

Методи. Методологія ґрунтується на історичному, культурологічному та семіотичному підходах, які дозволяють дослідити театр як інструмент формування національних архетипів.

Результати. Творчість І. Котляревського, зокрема його "Енеїда", стала вихідною точкою формування української національної свідомості в літературі, подібно до того, як у європейських країнах Ренесанс і Класицизм сприяли формуванню національних культур через переосмислення античних традицій. Поєднуючи народну сміхову культуру з європейською класичною спадщиною, Котляревський створив нового українського героя – козака як національний архетип. У п'єсі "Намалка Полтавка" він також закладає основи жіночої архетипіки. Розвиваючи ці ідеї, Т. Шевченко формує нові архетипи – козака-захисника і мудрої дівчини, надаючи їм соціально-політичного й морального виміру. Його творчість стала наріжним каменем у конструюванні нової української ідентичності. У другій половині XIX ст. театр корифеїв, завдяки Кропивницькому, Садковському та Саксаганському, забезпечив професіоналізацію сцени й адаптацію цих архетипів до театального простору. Модернізація українського театру сприяла утвердженню його як осередку національного самопізнання та культурної тяглості.

Висновки. Модерний український театр, базуючись на архетипах, закладених у творчості Котляревського та Шевченка, трансформувався у важливий інструмент національної самоідентифікації. Його естетична й ідеологічна еволюція від етнографізму до модернізму сприяла професіоналізації мистецтва і поглибленню національного культурного дискурсу.

Ключові слова: архетипи, українська класична література, театр, модерна культура, нація.

Вступ

У процесі становлення національних культур формується система культурних універсалій, що віддзеркалюється в усталених архетипах, символічних образах та поведінкових патернах, які виконують функцію структурних елементів національної ідентичності. Ці культурні феномени, створені в літературі та театрі, є не лише відображенням, а й активним фактором суспільних трансформацій, що супроводжують процеси ідейних зрушень і колективної самоідентифікації нації. Літературно-театральне мистецтво як форма соціокультурної комунікації оформлює та репрезентує символічні архетипи, що втілюють фундаментальні цінності нації, а також конструктивно реагує на культурні зміни, відтворюючи механізми формування національної свідомості в умовах модернізації, тобто працює на формування нової колективної свідомості – національної.

Відтак, роль театру і літератури як агентів культурної трансформації є не лише в осмисленні й інтерпретації історичних наративів, а й у рефлексії над політичними та соціальними реаліями, що утворюють соціокультурний контекст.

Доба Відродження актуалізувала античні зразки літератури й театру в європейському культурному контексті, надаючи новим художнім формам орієнтири в образах моральних дилем і героїчних постатей, які втілювали суспільні ідеали конкретної нації. Порівняльний аналіз розвитку національних літератур дозволяє побачити схожі механізми трансформації культурних архетипів у європейських народів (Гнатюк, 2005, с. 66–70). У процесі становлення європейських

національних літератур ми спостерігаємо явну адаптацію класичних архетипів, запозичених із античної культури, до конкретних етнічних реалій. У цьому контексті важливо зазначити, що формування націй у європейських країнах, як-от в Італії, Франції та Великій Британії, значною мірою покладалося на переробку античних міфів та літературних моделей крізь призму специфічних культурних умов та культурних ідеалів націй, що формувалися.

В Україні процес трансформації архетипів відбувається в рамках національної літератури, починаючи з творчості Івана Котляревського. "Енеїда" Котляревського є важливим етапом у формуванні національної літератури, оскільки в ній український письменник, адаптуючи античну епічну поему Вергілія, перетворює її на національний символ. "Енеїда" не просто повторює мотиви античної епопеї, а й кардинально змінює їх, надаючи їм українського звучання, що було частиною більш широкого процесу формування національної самосвідомості (Бондаревська, 2005, с. 217–223).

За словами В'ячеслава Липинського, "нація є суспільний організм, що постає в результаті зростання історичної і культурної спільності, що через мову, літературу та мистецтво знаходить своє втілення в образах національного героя" (Липинський, 1920). Це яскраво виявляється в "Енеїді", де античний герой Еней, що в оригіналі є символом римської державності, набуває рис типового українського козака – простого, але відданого своєму народу й ідеалам свободи. Архетип козака-захисника, що відтворюється в цій

© Зінченко Дарія, 2025

адаптації, стає основою для подальшої еволюції українського літературного образу національного героя.

Переписуючи античні мотиви під українську етнічну специфіку, Котляревський створює перший великий національний літературний текст, у якому "українська душа" знаходить своє місце серед європейських літературних канонів. Український народ у Котляревського представлений не лише через фольклорні елементи, а й через архетипи, які подібно до античних персонажів здатні боротися за вищі ідеали. Це є основою для подальшої театральної адаптації цих образів.

Метою дослідження є виявлення специфіки формування національних архетипів у модерній культурі через театр як складник професійного класичного мистецтва та простеження їхньої трансформації й подальшої репрезентації в українській літературній традиції, а також аналіз ролі професійного театру в конструюванні національної ідентичності та формуванні модерної нації.

Огляд літератури. Дослідження формування театральних образів у контексті національних архетипів є важливою темою сучасної гуманітарної науки. Вагомий внесок у цю сферу зробили європейські, американські та українські вчені, які досліджували взаємозв'язок між театральними традиціями, літературним каноном і національною ідентичністю. Одним із перших дослідників, що розглядав роль театру у формуванні національної свідомості, був Йоганн Готфрід Гердер (Herder, 1774), який обґрунтував значення фольклору та драматургії для становлення культурної ідентичності. Теоретичні засади театального мистецтва в контексті модернізації суспільства заклав Річард Шехнер (Schechner, 1985), визначаючи театр як інструмент соціокультурних трансформацій.

З-поміж українських дослідників слід відзначити Івана Франка, який у своїх працях розглядав українську драматургію як засіб формування національної самосвідомості, а також Миколу Зерова, який аналізував взаємозв'язок між класичною українською літературою та театральною традицією.

Сучасні дослідження в цій сфері продовжують Патріс Паві (Pavis, 1996), що зосереджується на театральній семіотичі та її значенні в конструюванні національних міфів, а також Ганс-Тісль Леман (Lehmann, 2006), який аналізує постдраматичний театр та його вплив на національні ідентичності. Робота Олександра Княжича (2020) підкреслює зв'язок між професійним театром та розвитком модерної нації, наголошуючи на тому, що театр виступає засобом творення національного культурного наративу. Оксана Забужко (2009) також вивчає архетипні образи в українському театрі та їхню роль у формуванні модерної культурної парадигми.

Підсумовуючи огляд літератури, варто констатувати потребу в подальшому дослідженні механізмів формування національних архетипів у театрі як явища, що виникає на перетині літературної традиції, соціального запиту та мистецьких інновацій, – саме цим аспектам і присвячено подальший аналіз у статті.

Методи

Для досягнення поставленої мети застосовано історичний та культурологічний методи, що дозволяють розглянути театр як інструмент формування національних архетипів. Історичний метод використано для аналізу розвитку театральних образів у класичній українській літературі та їхнього впливу на професійне

мистецтво. Культурологічний метод допомагає розглянути театр як феномен, що формує світоглядні орієнтири суспільства. Також використано семіотичний аналіз (за Патрісом Паві), за допомогою якого розкривається символічне значення театральних образів, та синергетичний підхід для комплексного аналізу модерного театру і його ролі в становленні національної ідентичності.

Результати

Досвід становлення національних європейських культур у період переходу від доби Середньовіччя до Відродження характеризується посиленням ролі художньої діяльності та усвідомлення мистецтва як фактора, який поряд з релігією стає важливим чинником самоусвідомлення індивіда з погляду його належності до певної соціальної чи етнічної групи. На відміну від етнічної свідомості, що виявляється в традиціях, звичаях та обрядах, національна свідомість потребує основи у вигляді певного типу світогляду, який закріплений у теоретичних наративах. Національний тип світогляду виявляється в текстах та образах, тобто література і театр є засадничими елементами початку процесу самоусвідомлення.

У Франції під час Ренесансу класики спостерігається процес трансформації античних героїв під французьку національну специфіку. Наприклад, у п'єсах Жана Расіна і П'єра Корнеля античні трагедії переписані таким чином, що класичні герої набувають нових значень, відповідних французьким патріотичним ідеалам того часу. Той самий процес можна спостерігати в англійській літературі, зокрема в п'єсах Вільяма Шекспіра, де образи античних героїв адаптовані до англійського національного контексту. Наприклад, у п'єсі "Коріолан" Шекспір представляє римського героя як національного борця за честь і державність, що можна розглядати як алюзію до британських патріотичних ідеалів. Поява нових аспектів націотворення характерна і для інших європейських літератур.

Італійська література Ренесансу, зокрема творчість Данте, також характеризується схожим процесом, де образи античних персонажів, як-от Вергілій у "Божественній комедії", зберігають свої класичні риси, але водночас набувають нового національного контексту, що відображає середньовічні італійські ідеї. Данте, по суті, створює нову італійську міфологію, переписуючи класичну античність під потреби власної національної ідентичності.

Досліджуючи українські тексти, які вміщали в собі ядро архетипів національної культури, варто розпочати аналіз з "Енеїди" Котляревського. Будучи пов'язаною з культурою XVII–XVIII ст., "Енеїда" змогла потрапити в модерну добу за внутрішньою художньою системою тексту. Вона вміщає в собі елементи барокового письма, класицизму і романтичної захопленості стихійним та частину народної сміхової культури. Варто зазначити, що текст виступає дуже контрастним порівняно з текстами попередніх поколінь, адже чи не вперше йдеться про суто естетичний виклад письма, який розрахований на естетичне сприйняття і переживання. Здатність до синтезу всіх культурних світів та наявних моделей існування, включаючи світ повсякденного селянського життя, християнських цінностей та латинської освіченості свідчить про вже існуючий тип естетичної свідомості, який згодом проявлятиметься в усьому українському мистецтві. Три перші частини "Енеїди" побачили світ у друкованому вигляді у 1798 році без відома автора, тобто наприкінці

XVIII ст., яке вважалося епохою риторичної культури. Друге видання з'явилося у 1808 р. П'ята частина була завершена наприкінці 1821 року. Тобто в усіх сенсах текст став культурним рубежем.

Розглянемо нові естетичні орієнтири, які виявляються в "Енеїді". Насамперед місце автора в тексті. Зважаючи на те, що в тексті присутній продукт авторської активності та уяви, можна стверджувати про те, що автор чітко виокремлює себе як людина, яка має владу над своїм текстом і здатна формувати його відповідно до власної фантазії, а не до того, що було насправді (Антонович, 1923, с. 7). Безумовно, автор періодично повертається в бік істини та достовірності, але не без іронії. Тобто автор запрошує читача до гри, інтелектуальної діяльності, яка включає і пізнання, і розваги. Наступна важлива особливість "Енеїди" – це власне спосіб підтвердження істини. На відміну від попередніх текстів "Енеїда" звертається не лише до досвіду попередніх поколінь за рахунок безпосередньої передачі знань, а й до античної культурної традиції, що свідчить про легітимацію через культурний авторитет і зв'язок. "Старовина" є тільки простими фактами з минулого і не має переваги перед золотим віком античного письменства.

Переходимо до наступної "модерної" складової "Енеїди". Ідеться про репрезентацію задоволень у тексті. Серед задоволень, які описує автор твору, значне місце посідають саме тілесні задоволення (гедоністичний аспект). З перших сторінок тексту їх описано з такою ретельністю, що ці моменти є матеріалом для етнографічного дослідження. Опис напоїв є більш завуальованим: спочатку автор пропонує читачеві варіант сприйняття, інтригує через апеляцію до досвіду. Таким чином, встановлюється інтимний довірливий зв'язок між автором і читачем, тобто розділення автором почуттів читача і окреслення спільної причетності до семантичного поля. Більш стримано описано сексуальні розваги. Вони вбудовуються в канву стосунків і є елементом торгу, інтриг та елементом розв'язання проблем, а вже потім звичайним способом розваг та відпочинку. У творі немає відвертих сцен статевих відносин, проте достатньо натяків на них. Опис любовних пригод без претензій на моралізуючу критику весь час поєднується з описами розкішної їжі в надмірній кількості (Бондаревська, 2005, с. 241–251). Усе це поєднується в образі насолод тіла, як необхідному елементу тексту. "Енеїда" поєднує в собі дві моделі існування – просту селянську та античну (модель освіченого існування). Протиставлення класичного зразка і його бурлескного варіанта, у якому побут і тілесність відіграють вирішальну роль, утворює базову структуру тексту.

У розгляді "Енеїди" в культурологічному аспекті нас перш за все цікавить її набір архетипних персонажів. Оскільки в багатьох вимірах "Енеїда" транслює тугу за козацькою епохою, головним архетипом, який вона експлуатує, є козак. Поема є своєрідним козацьким літописом "навивороті" про похід запорозьких лицарів, у ній описано славіні епізоди боротьби з татарськими ордами, гетьманати П. Сагайдачного і Б. Хмельницького, битви під Бендерами і Полтавою тощо.

Мовний вибір, так само як і тонке відчуття необхідності вписувати власний фольклор у національний міф, дозволили І. Котляревському створити непересічний твір і долучитися до кола тогочасних європейських інтелектуалів, які "формували уявлення про націю не лише як державний устрій із суверенітетом, інвестованим у народ, а й як культурну

єдність – сплячу красуню, пробуджену національним відродженням" (Плохій, 2021, с. 204). Постійні алюзії на теми української історії в тексті дають усі підстави ними не нехтувати – зрештою, їхнє використання має цілеспрямований характер. Повертаючись до питання формування архетипів, варто зазначити внесок Котляревського у створення чоловічої й у створення жіночої моделі. Літературознавець Ростислав Семків позначає внесок Котляревського так: "Енеїда" пропонує нам типовий образ козирного українця, котрий з будь-якої біди вибереться, смерті уникне й успіху досягне, то п'єса "Наталка Полтавка" індукує такий же зразковий образ української героїні, котра й себе не дасть скривдити, і коханого порятує" (Семків, 2024).

Аналіз літературного доробку Івана Котляревського дозволяє висновувати, що його робота з формування персонажів – це перш за все свідчення стану естетичного світосприйняття тогочасного українського суспільства. Безумовно, доля текстів Івана Котляревського та його самого була пов'язана зі ще одним фундаментальним видом мистецтва – з театром. Центром соціально-культурного життя регіону стала Полтава, яка активно розвивалася після Полтавської битви. У Полтаві з'явився перший український професійний театр, директором якого став Іван Котляревський. Для Полтавського вільного театру були написані п'єси "Наталка Полтавка" і "Москаль-чарівник" (1821). Труп Полтавського вільного театру мала успішні гастролі багатьма містами України та Російської імперії. Одним з найбільш відомих акторів цього театру став Михайло Щепкін, якого, як і Тараса Шевченка, було викуплено з кріпацтва.

Говорячи про розвиток театру, важливо докладно проаналізувати одну з основоположних п'єс Івана Котляревського, яка була створена, власне, для постановки – "Наталка Полтавка". Літературознавці вважають (Єфремов, 1995; Забужко, 2009), що саме "Наталка Полтавка" адаптувала загальноєвропейську модель комедії до українських реалій початку XIX століття. У ній прописані основні українські характери: матір Терпелиха, яка, втративши чоловіка і дім, вимушена проходити складні життєві випробування, вродлива та кмітлива Наталка, яка не погоджується на шлюб за розрахунком і залишається відданою своєму ідеалу кохання. Обоє жінок об'єднують складні життєві обставини, попри які вони не втрачають почуття людської гідності. Чоловіки колонізованої нації представлені двома персонажами – Возним і Виборним. У тексті показано, що вони асимілювалися, втративши власну ідентичність, у тому числі мовну. Це апеляція до політичного становища України цього періоду – ліквідація Гетьманщини та Запорозької Січі – колишні козаки потрапляють у кріпацтво, а старшина – працює на благо розбудови Російської імперії.

Після здобуття українською літературою поштовху до національного відродження в особі Івана Котляревського на арену вийшов Тарас Шевченко, чия творчість стала визначальною для подальшого розвитку національної культури. Якщо в "Енеїді" Котляревського спостерігаємо прагнення до відродження народних мотивів через використання гумору, сатири та влучних образів, то Шевченко розвиває ці тенденції, роблячи акцент на глибокому соціально-політичному і культурологічному значенні народних образів.

Зокрема, його творчість стає центром формування нових архетипних образів, які не лише віддзеркалюють реальність, а й надають їй значення в контексті

боротьби за національну гідність та незалежність. Одним з основних аспектів культурологічної значущості творчості Шевченка є введення в літературний канон архетипних образів, що виявляються важливими символами національної ідентичності. Одним із таких образів є козак-захисник, що втілює в собі національну мужність, прагнення до свободи і відродження української нації. Образ козака, який захищає свою землю, бореться проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, стає центральним у поемі "Гайдамаки", де Шевченко зображує не лише героїзм, а й трагізм національної боротьби. Козак як архетип постає не тільки як воїн, а й як символ колективного спротиву несправедливості.

Іншим важливим архетипом у творчості Шевченка є образ мудрої дівчини, що символізує національну і духовну чистоту, витримку та стійкість перед труднощами. Мудра дівчина є провідною фігурою в поемі "Катерина", де через її образ Шевченко висловлює критичне ставлення до соціальних проблем і несправедливості того часу. Катерина, що стає жертвою соціальних упереджень і морального засудження, водночас утілює моральну чистоту і гідність, що надихає на боротьбу з несправедливістю. Вона є частиною того культурного архетипу, де жінка виступає не лише як об'єкт кохання, а й як носій моральних цінностей. Крім того, Шевченко активно використовує образи, які вкорінені в українській народній міфології та фольклорі. Одним із таких прикладів є образ "бідної дівчини" або "бідної вдови" в поемах "Сон" та "Тарасова ніч", де цей архетип переплітається з темою соціальної нерівності та народного страждання. Шевченко глибоко розуміє функціонування архетипів як культурних моделей, що відображають страждання, боротьбу та надію, і вкладає ці символи у свої твори як основні елементи морального контексту. Таким чином, творчість Тараса Шевченка розвиває культурологічну традицію української літератури, продовжуючи формувати і розширювати архетипи, що започатковані в "Енеїді" Котляревського. Якщо в Котляревського на перший план вийшли архетипи народного гумору та народної обрядовості, то Шевченко надає їм нової глибини, збагачуючи їх соціально-політичним підтекстом і глибоким філософським осмисленням. Образи, що виникають у його творах, стають не просто символами, а важливими елементами національної культури, які виявляються актуальними і сьогодні.

На прикладі "Наталки Полтавки" та "Енеїди" бачимо, що Іван Котляревський сформував не лише усталені літературні образи, а й систему патернів взаємодії класичних героїв, яку пізніше експлуатує і український театр, і український живопис. Експресивність та бурлеск, який поєднується з мальовничістю та гумором, – ці визначальні особливості з'явилися в українському театрі завдяки Івану Котляревському та Григорію Квітці – Основ'яненку. Саме це лягло в основу поняття класичний український театр.

Наступна важлива віха в розвитку і становленні українського театру – це ера "театру корифеїв". "Золотий вік" українського театру та його українізація розпочалася з появи трупи Марка Кропивницького і його вистави за п'єсою Тараса Шевченка "Назар Стодоля". Друга спроба створити професійний акторський театр увінчалася більшим успіхом – наступна акторська трупа була зібрана у 1882 році, до її складу увійшли брати Тобілевичі (псевдоніми: Івана – Карпенко-Карий, Миколи – Садовський, Панаса –

Саксаганський), Михайло Старицький, Єфросинія Зарницька, Марія Заньковецька та інші.

У 1885 році театр корифеїв розпочав свій самостійний шлях у вирі мистецтва на чолі з Кропивницьким. Основним складом акторів стали Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич-Карпінська. Перші вистави в такому складі розпочалися у 1885 році, наприклад, "Бондарівна", "Чорноморці", "Розумний і дурень", "Мартин Боруля". Новим визначним здобутком цього етапу в професійному вмінні акторів була вимога художнього керівника вдаватися до глибокого психологізму на сцені, щоб передати весь спектр емоцій людини того періоду.

У творчості театру корифеїв особливо чітко простежуються архетипові образи, що сформувалися під впливом українського фольклору та усної народної творчості. Так, у виставі "Наталка Полтавка" Івана Котляревського архетип "сильної української жінки" поєднується з мотивом вірності, гідності та здатності чинити опір зовнішнім обставинам – риси, глибоко вкорінені в образі української дівчини з народних пісень. У "Мартині Борулі" Карпенка-Карого виводиться архетип "маленької людини", що прагне соціального піднесення, а також – у ширшому сенсі – українця, який балансує між внутрішньою гідністю й суспільною нерівністю. Театр корифеїв загалом відтворював фольклорно-поетичну картину світу: сільська хата, верба, вишиті сорочки, народні пісні як сценічні вставки – усе це виступало засобами підсилення фольклорного архетипу.

Також театр корифеїв співпрацював із відомими композиторами того часу – Петром Нищинським ("Вечорниці" до п'єси Шевченка), Кирилом Стеценком (композиції до твору Черкасенка "Про що тирса шелестіла"), однак найбільше співпрацював театр з Миколою Лисенком (понад 21 вистава). На різних етапах розвитку театр корифеїв завжди ставив собі за мету звернення до класичних сюжетів української літератури та фольклору. Передання етнографічних сюжетів у виконанні театру корифеїв викликало неабиякий успіх. Найвідомішими виставами стали "Запорожець за Дунаєм" Семена Гулак-Артемовського, "Енеїда" Івана Котляревського, опера "Катерина" Миколи Аркаса. Вистави поєднували в собі вокальні номери, музику, танці, також мали окремі декорації для різних вистав. Наприкінці XIX століття український театр вступив у період, який характеризувався складною еволюцією та пошуком нових шляхів розвитку. Українська сцена переживала перш за все економічні, а також художні труднощі, але водночас розпочався процес становлення нових театральних форм, що згодом стали основою для створення театру "Березиль".

Безумовно, розвиток українського театру залежав від соціально-економічних подій та загальних тенденцій розвитку української держави, яка утворилася у 1917 році. Кінець XIX століття був періодом, коли українські театри не мали стабільного фінансування, а також зазнавали репресій від влади, особливо з боку Російської імперії, яка намагалася обмежити українську культуру, зокрема театральну діяльність, що була одним з основних елементів національної самобутності (Чечель, 1993, с. 43). Після занепаду театру корифеїв українські театри, попри фінансові труднощі, почали шукати нові методи декорації і технічних засобів вираження. Важливим кроком став відхід від традиційної сценографії, що домінував в попередні роки. Якщо для театру корифеїв характерним було використання

стаціонарних сценічних декорацій та класичних костюмів, то на початку ХХ століття почали з'являтися спроби ввести більш мобільну і гнучку сценографію.

Розвиток українського театру на початку ХХ століття був зумовлений соціокультурними змінами та впливом класичної української літератури, що сприяла формуванню нових театральних образів. У цей період театр не лише зберігав традиційні наративи, а й поступово адаптувався до модерністських тенденцій, відходячи від консервативних сценічних форм. У зв'язку з формуванням модерної української нації в театральному мистецтві відбувся перегляд системи персонажів. З'являються нові образи, які втілювали ідеї національної самобутності та індивідуальності. Відхід від фольклорно-аматорського підходу супроводжувався професіоналізацією театру, що виявилось у зміні підходів до акторської майстерності, сценографії та драматургії. Українські драматурги, серед яких Леся Українка та Олександр Олесь, впроваджували символічні мотиви, рефлексуючи над питаннями ідентичності та свободи. Театр стає не лише простором розваги, а й важливим майданчиком для культурного осмислення суспільних процесів.

Вплив європейських театральних тенденцій стимулював експерименти у постановочному мистецтві. Відбувався перехід від статичних декорацій до більш мобільних сценічних рішень, що відповідали новим художнім підходам. Акторська гра також зазнала змін, набувши більшої психологічної глибини (Чечель, 1993, с. 84–90). Панас Саксаганський, один із реформаторів українського театру, розробив концепцію "логіки типу", яка забезпечувала внутрішню цілісність персонажів та їхню відповідність соціальним і психологічним типам. Ця система стала важливим етапом у професіоналізації української сцени, орієнтуючи її на реалістичні принципи виконання ролей.

Театр "Березіль" Леся Курбаса пішов шляхом переосмислення фольклорної спадщини крізь призму модернізму й національного самопізнання. У виставі "Мина Мазайло" Миколи Куліша, поставленій у 1929 році, втілюється архетип роздвоєного героя, розірваного між власною ідентичністю та бажанням асимілюватися, – проблема, що трансформує традиційний образ козака-захисника в інтелектуала, який бореться вже не з фізичним ворогом, а з ідеологічним тиском. У "Гайдамаках" за Шевченком сцена перетворюється на міфологічний простір боротьби – тут використано символічні конструктивістські декорації, червоно-чорну гаму костюмів й експресивну пластику, що підсилюють архетип "героя-месника", відомого з фольклорних дум і балад. Актори не лише запозичували фольклорні мотиви, а й реконструювали їх у новій візуальній та ідеологічній парадигмі.

Попри цензурні утиски та економічні труднощі, театр відігравав ключову роль у процесі національного самоусвідомлення, ставши невід'ємним елементом української модерної культури. Його еволюція відбувалася у взаємозв'язку з класичною літературою, яка формувала національні архетипи, що знаходили своє сценічне відображення та визначали подальший розвиток українського мистецтва.

Дискусія і висновки

Формування національних архетипів в українській культурі відбувалося через активну взаємодію літератури й театру, які виступали взаємодоповнювальними чинниками культурного націєтворення. У літературі першим кроком стала "Енеїда" Івана Котляревського, де класичний герой Еней перетворився

на образ козака – вільного, дотепного, здатного до виживання в будь-яких обставинах. У п'єсі "Наталка Полтавка" письменник заклав основи жіночої архетипіки – постаті сильної, гідної, вірної жінки. Ці типи отримали подальше концептуальне осмислення у творчості Тараса Шевченка: козак-захисник у "Гайдамаках" чи мудра страждальниця в "Катерині" вже мали глибший соціально-політичний вимір. Таким чином, українська література не лише осмислювала національні архетипи, а й формувала світоглядну матрицю, у якій вони вкорінювалися.

Ці архетипи отримали сценічне втілення в професійному українському театрі, починаючи з діяльності театру корифеїв. У виставах "Назар Стодоля" Тараса Шевченка, "Мартин Боруля" Івана Карпенка-Карого, "Безталанна" Михайла Старицького та "Запорожець за Дунаєм" Семена Гулака-Артемівського було репрезентовано сталі національні типи – селянина-розумника, гідну дівчину, козака-воїна, що стали частиною колективної уяви про "українське". Надалі ці образи еволюціонували у творчості Леся Курбаса та його театру "Березіль". У виставах "Мина Мазайло" та "Маклена Граса" Миколи Куліша, а також у постановках "Гайдамаків" за Шевченком, архетипи трансформувалися відповідно до естетики модернізму: з'являються нові сцени внутрішнього конфлікту, соціального відчуження, ідеологічного вибору. Завдяки поєднанню нових драматургічних форм і сценографічних рішень, український театр не лише відтворив закладені літературою архетипи, а й наповнив їх сучасним змістом.

Список використаних джерел

- Антонович, Д. (1923). *Український театр: конспектний історичний нарис*. Нова Україна.
- Бондаревська, І. (2005). *Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII-XVIII ст.* ПАРАПАН.
- Гнатюк, О. (2005). *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність*. Критика.
- Єфремов, С. (1995). *Історія українського письменства*. Femina.
- Забужко, О. (2009). *Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу*. 4-те вид. Факт.
- Котляревський, І. (2003). *Енеїда*. Фоліо.
- Паві, П. (2006). *Словник театру*. Пер. з фр. Либідь.
- Плохий, С. (2021). *Брама Європи*. Пер. з англ. Клуб сімейного дозвілля.
- Семків, Р. (2024). *Енеїда Котляревського: від жарту до шедевр*. <https://tyzhden.ua/smkh-pershoho-klassyky-chomu-eneida-kotliarevskoho-zaraz-populiarnisha-za-poemu-verhiliia/>
- Чечель, Н. (1993). *Українське театральне відродження*.
- Шевченко, Т. (2014). *Поетизм*. Основи.
- Schechner, R. (2003). *Performance Theory*. Routledge.
- Herder, J. G. (2002). *Selected Writings on Aesthetics*. (G. Moore, Ed. & Trans.). Princeton University Press. (Original works published 1769–1793).

References

- Antonovych, D. (1923). *Ukrainian Theatre: brief historical sketch*. Nova Ukraina. [in Ukrainian]
- Bondarevska, I. (2005). *Paradoxical Nature of Aesthetics in Ukrainian Culture of the 17th–18th Centuries*. PARAPAN. [in Ukrainian]
- Hnatiuk, O. (2005). *Farewell to the Empire: Ukrainian Discussions on Identity*. Krytyka. [in Ukrainian]
- Yefremov, S. (1995). *History of Ukrainian literature*. Femina. [in Ukrainian]
- Zabuzhko, O. (2009). *Shevchenko's Myth of Ukraine. An Attempt at Philosophical Analysis*. Fakt. [in Ukrainian]
- Kotliarevsky, I. (2003). *Aeneid*. Folio. [in Ukrainian]
- Pavis, P. (2006). *Dictionary of the Theatre* (Transl. from French). Lybid. [in Ukrainian]
- Plokhyy, S. (2021). *The Gates of Europe. A History of Ukraine*. Klub cimeinoho dozvillia. [in Ukrainian]
- Semkiv, R. (2024). *Kotlyarevsky's Aeneid: from joke to masterpiece*. <https://tyzhden.ua/smkh-pershoho-klassyky-chomu-eneida-kotliarevskoho-zaraz-populiarnisha-za-poemu-verhiliia/> [in Ukrainian]
- Chechel, N. (1993). *Ukrainian Theatrical Revival*. [in Ukrainian]
- Shevchenko, T. (2014). *Poems*. Osnovy. [in Ukrainian]
- Schechner, R. (2003). *Performance Theory*. Routledge.
- Herder, J. G. (2002). *Selected Writings on Aesthetics*. (G. Moore, Ed. & Trans.). Princeton University Press. (Original works published 1769–1793).

Отримано редакцією журналу / Received: 22.04.25

Прорецензовано / Revised: 26.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 09.06.25

Daria ZINCHENKO, PhD student
ORCID ID: 0009-0005-4962-4652
e-mail: odarkazinchenko@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MODERN UKRAINIAN THEATER IN THE CONTEXT OF NATIONAL ARCHETYPES FORMATION

Background. *In the process of forming national cultures, universal archetypes, reflected in literary and theatrical images, play a crucial role as carriers of national identity. Literature and theater, as forms of socio-cultural communication, not only represent these archetypes but also actively influence the processes of collective self-identification. The purpose of the study is to identify the modern theatrical transformation of nation-building archetypes, established in Ukrainian literary tradition.*

Methods. *Methodology is based on historical, cultural, and semiotic approaches, which enable the study of theater as a tool for forming national archetypes.*

Results. *Ivan Kotliarevsky's work, especially his Aeneid, served as a starting point for the formation of Ukrainian national consciousness in literature, akin to how the Renaissance and Classicism fostered the development of national cultures in European countries through reinterpretation of ancient traditions. By combining folk comic culture with the European classical heritage, Kotliarevsky created a new Ukrainian hero – the Cossack – as a national archetype symbolizing strength, will, and connection to historical memory. His works became a cultural milestone, initiating modern artistic thought. In his play Natalka Poltavka, he also laid the groundwork for female archetypes, portraying images of dignity, resilience, and fidelity. Developing these ideas, Taras Shevchenko introduced new archetypes – the Cossack-defender and the wise maiden – imbuing them with socio-political and moral dimensions. His oeuvre became a cornerstone in constructing a new Ukrainian identity. In the second half of the 19th century, the theater of the "Coryphaei", through the efforts of Kropyvnytskyi, Sadovskyi, and Saksahanskyi, ensured the professionalization of the stage and the adaptation of these archetypes to the theatrical space. The modernization of Ukrainian theater, particularly through new scenographic solutions and psychological depth in acting, reinforced its role as a center of national self-awareness and cultural continuity.*

Conclusions. *Modern Ukrainian theater, grounded in the archetypes established in the works of Kotliarevsky and Shevchenko, has evolved into an essential instrument of national self-identification. Its aesthetic and ideological evolution from ethnographism to modernism has contributed to the professionalization of the art and deepened the national cultural discourse.*

Keywords: *Archetypes, Ukrainian classical literature, theatre, modern culture, nation*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.